

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ВИМІР ФУНКЦІОНАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ТЕКСТОВИХ РІЗНОВИДАХ

У статті розглядається антропоцентричний аспект формування текстових конструкцій у лінгвотекстових параметрах військової комунікації, згідно з яким структурно-функціональна специфіка синтаксичних одиниць текстових різновидів зумовлена фаховими потребами військових комунікантів.

Ключові слова: *текстові одиниці, антропоцентричний аспект, військова комунікація, лінгвотекстові параметри.*

В статье рассматривается антропоцентрический аспект формирования текстовых конструкций в лингвотекстовых параметрах военной коммуникации, в соответствии с которым структурно-функциональная специфика синтаксических единиц текстовых разновидностей обусловлена профессиональными потребностями военных коммуникантов.

Ключевые слова: *текстовые единицы, антропоцентрический аспект, военная коммуникация, лингвотекстовые параметры.*

The anthropocentric aspect of forming of text constructions in linguistic text parameters of military communication, in accordance with which the structural and functional specific feature of syntactic units of text varieties is conditioned the professional necessities of participants of communicative process, is examined in the article.

Key words: *text units, anthropocentric aspect, military communication, linguistic text parameters.*

Текст як цілісна структура вербальної комунікації, що синтезує і реалізує засоби різних функціональних стилів і граматичних рівнів мовної системи, давно став першорядним об'єктом лінгвістичних досліджень. Називаючи текст феноменом реальності і водночас способом відображення цієї реальності, М. М. Бахтін, І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко, О. О. Селіванова однастайні в тому, що багатогранність закономірностей мовної маніфестації його змісту зумовлюється різноманіттям видів діяльності людей, а мовні засоби при цьому стають інструментом для вирішення комунікативних завдань [1, с. 13; 2, с. 149 – 158; 3, с. 312 – 316; 4, с. 56 – 97].

Разом з тим множина встановлених тих чи інших закономірностей текстової організації, на яких акцентують увагу лінгвісти, не вичерпує сьогоденної актуальності антропоцентричного підходу до вивчення структурно-функціональної специфіки текстів, згідно з яким формування та функціонування текстових одиниць зорієнтоване на потреби учасників кожного комунікативного процесу. Саме антропоцентричний аспект взаємодії текстових одиниць із важливими складниками сфери спеціалізованої комунікативної діяльності становить об'єкт нашого дослідження.

© Чолан В.Я., 2011

Розуміння тексту як системного утворення, що виступає результатом мовленнєвої взаємодії підсистеми ланцюжків мовних субстанцій і водночас системи мовних знаків, з якої походять ці субстанції, обґрунтоване двоїстою природою текстової структури. У зв'язку з цим видається особливо важливою теза В. В. Виноградова про те, що форми співвідношень усередині системи і форми співвідношень між системами є явищами різних дослідницьких площин [5, с. 13 – 17]. Ця теза поєднує два обов'язкові моменти:

- адресант тексту виходить із загальної вимоги бути зрозумілим, яку він пред'являє собі, ставлячи себе на місце адресата тексту. При цьому адресант орієнтується на знання системи мови адресатом, представлене у подільності мови на різні сфери вживання, які існують на час створення тексту;

- адресант тексту переосмислює уявлення про мову з метою доведення нового змісту до одержувача тексту. Переосмислення не має характеру індивідуальної операції і спирається на певні правила створення тексту, що завжди регламентують волю адресанта. Такі правила представлено у кожному структурному різновиді текстів, оскільки вони діють у будь-якій спеціалізованій сфері при створенні кожного текстового різновиду.

Доречно уточнити відоме в лінгвістиці поняття сфери спеціалізованої комунікації, подане в статті як галузь функціонально-практичного спрямування фахової діяльності, де регулярне повідомлення й одержання певного роду інформації здійснюється з певною метою шляхом обов'язкового застосування окремого класу чи корпусу текстів. Під метою комунікативної діяльності у спеціалізованій фаховій сфері слід розуміти вербальний вплив на діяльність відповідного соціуму, зокрема, на професійний статус комунікантів, здійснюваний у процесі інформаційного обміну через текстові одиниці саме як примус до виконання тих чи інших дій і як контроль цих дій. Мовленнєвий контроль пов'язаний з вербальними діями, що впливають на бажані зміни в характеристиках спостережуваного об'єкта (істоти або неістоти), є одним з основних елементів усіх типів спонукального впливу. У фахових сферах посилену вагомість має зовнішній контроль, що на відміну від внутрішнього самоконтролю дістає формальне вираження за допомогою відповідних текстових одиниць.

Співвіднесення спеціалізованої комунікативної сфери, де формується загальна мета спілкування (комунікації), із простором функціонування текстів, які супроводжують практичну діяльність у цій сфері, у виразне провідну роль текстової комунікативної функції як окремого способу досягнення мети всієї діяльності. Комунікативну функцію чи функціональну спрямованість певного корпусу текстів спеціалізованої сфери визначають як продиктоване потребами практичної діяльності виділеної спільноти текстове призначення у виконанні конкретних комунікативних завдань, щоразу одночасно поставлених перед адресантом і адресатом, які орієнтують свої дії на виконання заздалегідь наміченої мети комунікації [3, с. 471 – 485; 2, с. 89 – 125]. Вважаємо послідовно обґрунтованою тезу про те, що текстова функція є величиною, здатною видозмінюватись у різних сферах комунікативної діяльності людини, надаючи динамічного характеру різнорівневим мовним одиницям [6, с. 157 – 164]. Саме у сферах фахової комунікативної діяльності ця функція актуалізується за допомогою виражальних можливостей текстотвірних засобів, які набувають функціонально вмотивованих категорійних характеристик, інтегруючись у цілісний текст.

За нашими спостереженнями, найбільш репрезентативною цариною спеціалізованих текстів, призначених забезпечувати ефективну діяльність окремої фахової спільноти, є військова сфера. Такий висновок дозволяють зробити першорядні лінгвотекстові параметри військової комунікації – по-перше, наявність спільного концепту, по-друге, суворе регламентація та усталеність способів і синтаксичних засобів структурування й функціонування текстових різновидів. Слід зауважити, що під поняттям лінгвотекстових параметрів ми розуміємо певні константні умови комунікації, які чинять вплив на організацію мовних одиниць у субстанцію текстової структури. Щодо комунікативно-функціональної спеціалізації текстів у сфері фахової військової діяльності, то основним функціональним призначенням військових текстів є вербальне управління самою фаховою комунікацією.

Вважаючи спільний концепт одним із критеріїв виділення парадигми військових текстів, ми спираємось на найуживаніше тлумачення цього поняття. У науковій літературі його найчастіше розглядають як основний замисел адресанта, адекватно інтерпретований адресатом, сконденсований у текстовому змісті і маніфестований у синтаксичній структурі текстових різновидів за допомогою характерних у певному середовищі способів і засобів структурування текстів [7, с. 81, 324 ; 3, с. 176, 219]. Звідси випливає, що спільним концептом військових текстів є формування певних структурних типів текстових різновидів, покликаних забезпечувати ефективне вербальне управління фаховою діяльністю виокремленої спільноти.

Регламентація та усталеність способів і синтаксичних засобів вербальної комунікації обґрунтовуються і як наповнення типового структурного каркасу текстової одиниці константними елементами, і як узаконення послідовності поєднання компонентів у синтаксичній структурі текстових одиниць, як непорушний порядок їх розташування. Усталені, стандартизовані текстові одиниці військової сфери – це, переважно, певні типи синтаксичних конструкцій з чітко визначеним порядком компонентів групи головного предикативного члена у випадку односкладності конструкції ; чи компонентів групи підмета і групи присудка, якщо конструкція має два граматичні центри ; або взаємного розташування головного і підрядного речень чи предикативних частин безсполучникової складної конструкції з недиференційованим синтаксичним зв'язком між ними. Причому константність тут означає не тільки стійку обмеженість різноманіття трансформацій, уможливленого завдяки множинності способів вираження одного й того ж смислу у мовній системі, але й переважно абсолютну незмінність складових елементів.

Беручи до уваги особливості мовленнєвого впливу, загалом характерні для сфер спеціалізованої комунікації, у військовій сфері ми виділили такі три типи : 1) зміна відношення суб'єкта до об'єкта шляхом зміни конотативного значення об'єкта для суб'єкта; реалізується, зазвичай, у гаслах, закликах; 2) формування загального настрою певної спільноти при сприйнятті реалій спеціалізованої сфери; реалізується, переважно, у лозунгах ; 3) перебудова категоріальної структури індивідуальної та колективної свідомості окремої спільноти шляхом введення нових категорій, класифікацій, форм упорядкування об'єктів, подій, явищ, реалій спеціалізованої сфери ; реалізується в методичних, навчально-інструктивних текстах тощо.

На нашу думку, саме ієрархічний устрій військової сфери зумовлює своєрідну реалізацію мовленнєвого впливу – примусу до певних дій і впливу – контролю примусових

дій у військовій сфері, що виявляється у функціональній трансформації синтаксичних одиниць, ужитих згідно з типом комунікативного завдання чи прагматичної настанови тексту. При цьому потрібно наголосити, що основним типом прагматичної настанови військових текстів є категорична прескрипція, представлена різновидами директиви, наказу, розпорядження, вимоги, вказівки, яка не підлягає обговоренню, заборони виконання дій. Характерні для структурування офіційно-ділових текстових різновидів військової вербальної комунікації функціонально транспоновані текстові одиниці сформувались у лінгвотекстових параметрах статусної асиметрії як відображення нерівноправних інституціональних відношень військових комунікантів.

Зокрема, у структурі військових текстів виразним способом відтворення фахової субординації є безособові синтаксичні конструкції з предикативними дієприкметниками на «-но», «-то», що вживаються тільки у формі доконаного виду. Речення цього типу передають статусну ознаку так званим маскуючим пасивом, наприклад: *«Десятий полк для переходу на навчання ВИШИКУВАНО»* [8, с. 98]. Позиція суб'єкта особи вищого статусного положення, що авторизує прескрипцію (директиву, припис, інструкцію), віддаючи розпорядження виконати дію, як і позиція суб'єкта – пасивного діяча, переважно, не дістають формального вираження у синтаксичній структурі таких текстових одиниць.

Слід відзначити специфіку часової віднесеності текстових конструкцій з предикативними дієприкметниками на «-но», «-то» доконаного виду у військових текстах. Значення синтаксичного актуального теперішнього часу встановлюється у структурі цих текстових одиниць не тільки на підставі граматики семантики видового значення предиката і характеристик другорядних членів, якщо вони передбачені валентністю предиката. Дієприкметникові предикати безособових текстових одиниць військової вербальної комунікації позначають результат дії, що почалась до моменту мовлення і досягла своєї абстрактної якісної і кількісної межі на момент творення тексту. Тому результативний стан дії, пасивно приписуваної суб'єкту, позиція якого усунена зі структури цієї текстової одиниці, тут сприймається як вияв у теперішньому часі межі цієї дії, охопленої моментом мовлення, а текстові одиниці осмислюються у площині актуального теперішнього часу. Наприклад: *«...з прибувшої з Румунії амуніції Галицькій армії ВІДПУЩЕНО 6 тисяч гарматних і 600 тисяч рушничних набойів», «Нач. оп. 648 ЗАКАЗАНО входити з Махном в які-небудь переговори»* [9, с. 237, 239].

Варто нагадати, що в умовах спеціалізованої практичної діяльності текст – це завжди реакція на певний стимул, завдяки чому такий текст привінюється до комплексу комунікативних зв'язків між адресантом і адресатом. Соціальні та ситуативні характеристики адресанта й адресата текстів, між якими здійснюється процес спілкування в обставинах комунікативних ситуацій, типових для виділеної сфери, відіграють роль додаткових факторів змістової і формальної варіативності мовних засобів, ужитих у текстовій структурі. Адже мовець, моделюючи ситуацію мовними ресурсами, здійснює референцію, і таким шляхом прив'язка до комунікативної ситуації окреслює спосіб відображення суб'єктивно переосмисленого мовцем змісту об'єктивної інформації – спосіб структурування тексту та специфіку використання мовних засобів [10, с. 178 – 179 ; 11, с. 150 – 154].

Виходячи з цього, саме у військовій сфері, як однієї з важливих фахових сфер, комунікативна ситуація найбільшою мірою визначає інтенцію висловлення, співвідносну з наміром адресанта використати відповідні комунікативні меті і прагматичній настанові конкретного тексту мовні способи і засоби, зорієнтовані на зв'язну подачу цілісного

змісту. Це означає, що важливий для військової вербальної комунікації лінгвотекстовий параметр статусної асиметрії взаємодіє у фаховій військовій сфері з параметром адресації, окреслюючи ситуативну специфіку комунікативних характеристик адресанта й адресата як логічних суб'єктів досліджених текстів. З одного боку, суб'єкт – адресант військових текстів має законно стверджені повноваження висловлювати спонукання від імені цілого військового колективу і мислиться при цьому як одна особа. З іншого боку, суб'єкт – адресат усвідомлюється одночасно і як представник професійної військової спільноти, що уособлює армію, і як окрема, функціонально самостійна, військова одиниця, і також сприймається як одна особа. Армія, утворена злиттям реальної множини осіб у монолітний колектив, реагує на прескриптивні, з семантикою припису, текстові одиниці синхронним виконанням необхідних дій як одна особа, у режимі реального часу, оскільки результат дії, до якої офіційний адресант спонукає адресата, уможливується тільки за умови максимальної єдності усього фахового колективу відповідно до комунікативної ситуації.

Характерна для військової сфери тісна функціональна взаємодія адресанта, адресата, обставин спілкування, передбачена лінгвотекстовим параметром адресації, маніфестується за допомогою специфічних граматичних показників у структурі провідних типів текстових одиниць. Найуживанішими серед них можна визнати два підвиди текстових конструкцій, репрезентованих односкладними означено-особовими реченнями, які загалом переважають над кореферентними двоскладними в більшості комунікативних ситуацій військової діяльності.

До першого підвиду належать односкладні речення з дієслівним предикатом наказового способу 2-ої особи однини (рідше – множини) – імперативом, граматична форма якого вказує на суб'єкта – адресата : *«Полк, в лінію взводних колон – СТАВАЙ!»* [8, с. 98], *«...на вечірню перевірку СТАВАЙ!»* [8, с. 81], *«Кавалеристи Червоної Армії! Стрімко ПЕРЕСЛІДУЙТЕ ворожі війська, рішуче ВРУБАЙТЕСЯ у лави противника, охоплюйте його фланги, ЗДІЙСНЮЙТЕ сміливі рейди у тил ворога, ОТОЧУЙТЕ і ЗНИЩУЙТЕ німецько-фашистських гадів!»* [12, с. 132]. Потрібно підкреслити, що наказовий спосіб завдяки специфічному для нього модальному значенню вольового вияву мовця характеризується звуженими можливостями застосування особових форм дієслівних предикатів, отже, чіткою визначеністю позиції комунікативного суб'єкта-адресата.

Другий підвид складають односкладні речення з дієслівним предикатом у формі 1-ої особи однини дійсного способу теперішнього часу виразної наказової семантики – перформативом, за семантикою рівнозначним самій дії), що вказує на суб'єкта – адресанта, наприклад : *«22 окремих важких гарматний дивізіон ОГОЛОШУЮ Українським, командиром його тимчасово ПРИЗНАЧАЮ хорунжого Собольова»* [9, с. 224] *«Отсим ЗВІЛЬНЯЮ Генерал-четаря Мирона Тарнавського зі становища Начального вождя Галицької Армії. Начальним Вождом Галицької Армії НАЗНАЧУЮ теперішнього Команданта 1-го Галицького Корпуса полковника Микитку і рівночасно ІМЕНЮЮ його Генерал-четарем ... »* [12, с. 312].

Ці приклади свідчать, передусім, про те, що у структурі військових текстів специфіка обох підвидів односкладних речень із дієслівними предикатами майже завжди виявляється як стала відповідність структурної позиції офіційного адресанта значенню 1-ої особи однини, а структурної позиції адресата – значенню 2-ої особи однини. Крім того,

слід відзначити тенденцію до усунення із структури згаданих текстових одиниць підметів, виражених займенниками 1-ої чи 2-ої особи, при дієслівних імперативах і перформативах, пов'язану з безпосередньою присутністю статусно вищого адресанта – мовця й підлеглого за субординацією адресата – виконавця спонування, на якого спрямований вольовий імпульс, у реальних умовах комунікативних контактів.

Таким чином, розглянуті в антропоцентричному аспекті виражальні можливості українських синтаксичних одиниць текстових різновидів військової сфери свідчать про зумовленість структурно-функціональної специфіки військових текстів лінгвотекстовими параметрами, співвіднесеними із константними умовами фахової військової комунікації. Результатом їх взаємодії виступають, зокрема, текстові конструкції, які репрезентують функціонально транспоновані безособові речення з дієприкметниковими предикатами на «-но», «-то», що вживаються для реалізації прихованих категорійних значень стану і статусу, та односкладні речення з усуненими із синтаксичної структури особовими займенниками при дієслівних імперативах і перформативах наказової семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин : [собр. соч.]. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. – С. 159 – 206. – (Работы 1940 – 1960 г. г.)
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М. : Наука, 1981. – 139 с.
3. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: [науково-навч. посібник]. / Анатолій Панасович Загнітко. – [Вид. 2, доп. і переробл.] – Донецьк: Тов. «Юго-Восток», Лтд», 2007. – 313 с. – (Донецький нац. ун-т).
4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: [монографическое учеб. пособие]. / Е. П. Селиванова. – К. : Брама, Изд. Вовчок О. Ю. , 2004. – 336 с.
5. Виноградов В. В. О теории художественной речи : [учеб. пособие] / Акад. В. В. Виноградов. – [2 – е изд. , испр.]. – М. : Высшая школа, 2005. – 287 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
7. Филиппов К. А. Лингвистика текста : [Курс лекций] / К. А. Филиппов. – [2-е изд.] – СПб : Изд-во С. - Петерб. ун-та, 2007. – 331 с.
8. Статути Збройних Сил України. – К. : Атіка, 2006. – 432 с.
9. Ковальчук М. А. Невідома війна 1919 року : українсько-білогвардійське збройне протистояння : [наукова монографія] / М. А. Ковальчук . – К : Темпора, 2006. – 576 с.; [іл.].
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. / Микола Васильович Мірченко. – [Вид. 2 – ге, переробл.] – Луцьк : «Вежа», 2001. – 399 с.
11. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник]. / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
12. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 : Документы и материалы в 3-х томах. – [Изд. 2-ое доп.] / [сост. : Д. Ф. Григорович (рук.), и др.] ; гл. ред. кол. : В. И. Юрчук (предс.) [и др.]. (208а). Т. 1. Украинская ССР в первый период

УДК 81'1:37.014.5:378.116

*Химинець М.Д.
(Ужгород, Україна)*

ПОЛІТИЧНА ЛІНГВІСТИКА ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

У статті окреслено загальні риси політичної лінгвістики як міждисциплінарної галузі, утвореної на перетині лінгвістики з політологією. Подано характеристику сучасної зарубіжної політичної лінгвістики та представлено основний предмет її дослідження.

Ключові слова: *політична лінгвістика, концептуальна метафора, політична метафорологія, гетеростереотип, концепт.*

В статье описаны общие черты политической лингвистики как междисциплинарной области, возникшей на пересечении лингвистики с политологией. Дана характеристика современной зарубежной политической лингвистики и представлен предмет ее исследований.

Ключевые слова: *политическая лингвистика, концептуальная метафора, политическая метафорология, гетеростереотип, концепт.*

The article describes the general features of political linguistics as an interdisciplinary field, formed at the intersection of linguistics and political science. The characteristics of modern foreign political linguistics and the main subject of her research are also represented.

Key words: *political linguistics, conceptual metaphor, political metaphorology, the heterogeneous stereotype, concept.*

Мовознавство ХХ – початку ХХІ ст. характеризується бурхливим розвитком і зміною наукової парадигми. Сучасній лінгвістиці притаманні такі ознаки: експансіонізм, антропоцентризм, експланаторність, інтерпретаціонізм, функціоналізм і когнітивізм [7:3]. Усі ці риси характерні для політичної лінгвістики – науки, яка виникла на перетині лінгвістики з політологією і враховує досягнення етнології, соціальної психології, соціології та інших гуманітарних наук [11:5]. Ця міждисциплінарна галузь інтегрує теоретичний потенціал теорії мовної комунікації, лінгвоконцептології, дискурсології, лінгвістики тексту, соціолінгвістики з доробком політології, філософії, риторики, наратології [9:470].

В Україні обриси цієї дисципліни тільки почали вимальовуватися. І як вважає Л. Нагорна, активний розвиток цієї науки можливий лише за умови, що «в полі її зору постійно перебуватимуть не лише суто мовні проблеми, але й далеко ширші за своїм соціальним наповненням проблеми етнічності й національної ідентичності» [5:65]. Однак А. Чудінов, представник Уральської школи політичної лінгвістики, вважає, що «спеціалістів із політичної лінгвістики цікавить те, як говорять політики», а дослідженнями в

© Химинець М.Д., 2011